

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Position paper voor Rondetafelgesprek Duurzame, gezonde en rendabele voedselproductieketen

Bijdrage van Wageningen Social & Economic Research

DATUM

7 mei 2025

AUTEUR

M.A. (Michiel) van Galen, MSc.

VERSIE

1

STATUS

draft

Inhoudsopgave

1	De vragen	5
2	De margeverdeling in de voedselproductieketen in het licht van verduurzaming en gezonde voeding	5
2.1	Marges in de land- en tuinbouw zijn gestegen maar blijven gemiddeld laag	5
2.2	Marges in andere ketenschakels zijn ook niet heel hoog	6
2.3	Risico op negatief inkomen is in primaire sector groter	7
2.4	Meerkosten versus meeropbrengsten van verduurzaming	7
2.5	Grote primaire bedrijven realiseren hoger inkomen dan kleine bedrijven	7
3	Een gezond verdienmodel voor verduurzaming	8
3.1	Welke verdienmodellen zijn er voor duurzame landbouw?	8
3.2	Nieuwe verdienmodellen in opkomst maar verdienmodellen blijven naast elkaar bestaan	10
3.3	Bedrijven zijn verantwoordelijk voor het ondernemerschap, maar hebben daarvoor ruimte, gelijk speelveld en kennis nodig	11
4	Stimuleringsmaatregelen voor verduurzaming	11
5	Welke stappen dienen nog te worden gezet en wat zijn alternatieve verdienmodellen?	13
6	Wat heeft het bedrijfsleven van de overheid nodig om die stappen te zetten?	14
7	Literatuur	14

1 De vragen

De hoofdvraag die de Tweede Kamer heeft gesteld is: *Welke verantwoordelijkheid draagt de voedselproductieketen voor een duurzaam en gezond voedselaanbod met een eerlijke prijs voor de boer?* Het rondetafelgesprek heeft als doel inzicht te krijgen in welke stappen de voedselproductieketen kan zetten voor een gezond en duurzaam voedselaanbod, hoe zij hiertoe kunnen worden gemotiveerd en hoe de boer een eerlijk verdienmodel kan organiseren. Deze hoofdvraag valt uiteen in de volgende deelvragen:

1. Wat is de margeverdeling van de voedselproductieketen in het licht van verduurzaming en gezonde voeding? Is dit een logische verdeling gezien de toegevoegde waarde, risico's en arbeidsinzet?
2. Hoe kan een gezond verdienmodel worden gekoppeld aan verduurzaming en wat is de verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven in dezen?
3. Hoe wordt de voedselproductieketen gestimuleerd om te verduurzamen (bijvoorbeeld op het gebied van klimaatimpact, natuurinclusiviteit en het verminderen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen)?
4. Hoe wordt de voedselproductieketen gestimuleerd om gezonder voedsel (bijvoorbeeld minder zout, suiker en vet) aan te bieden? *(deze vraag zullen wij niet beantwoorden)*
5. Welke stappen dienen er nog te worden gezet om te komen tot een duurzame voedselproductieketen met een gezond verdienmodel voor de boer? Wat zijn alternatieve verdienmodellen?
6. Wat heeft het bedrijfsleven van de overheid nodig om deze stappen te kunnen zetten?

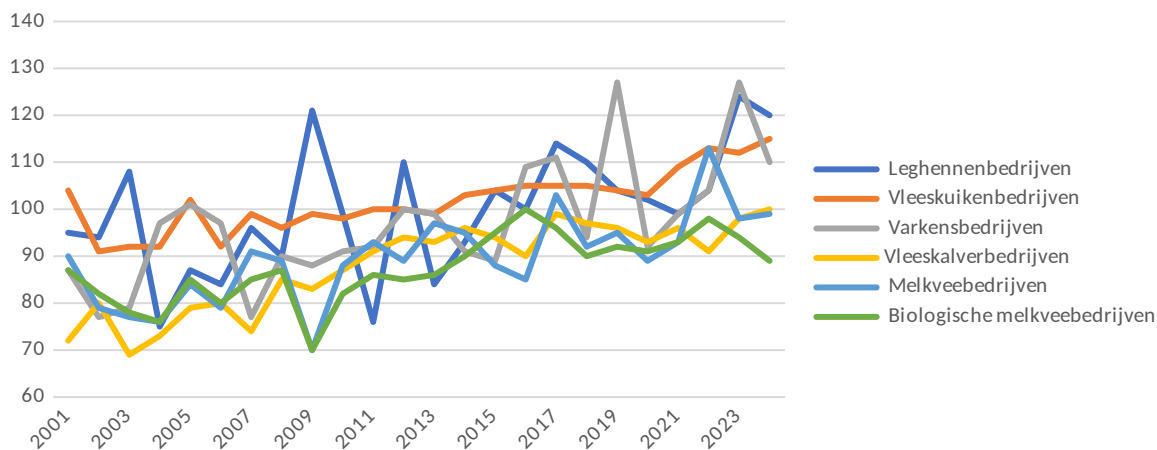
In deze korte notitie beantwoorden wij een aantal van deze vragen vanuit onze expertise. De auteurs van deze position paper zijn verbonden aan [Wageningen Social & Economic Research](#). Vanuit de expertise van de auteurs richten wij ons op de beantwoording van de vragen 1, 2, 3, 5 en 6. Vraag 4 zullen wij in onze bijdrage niet beantwoorden.

2 De margeverdeling in de voedselproductieketen in het licht van verduurzaming en gezonde voeding

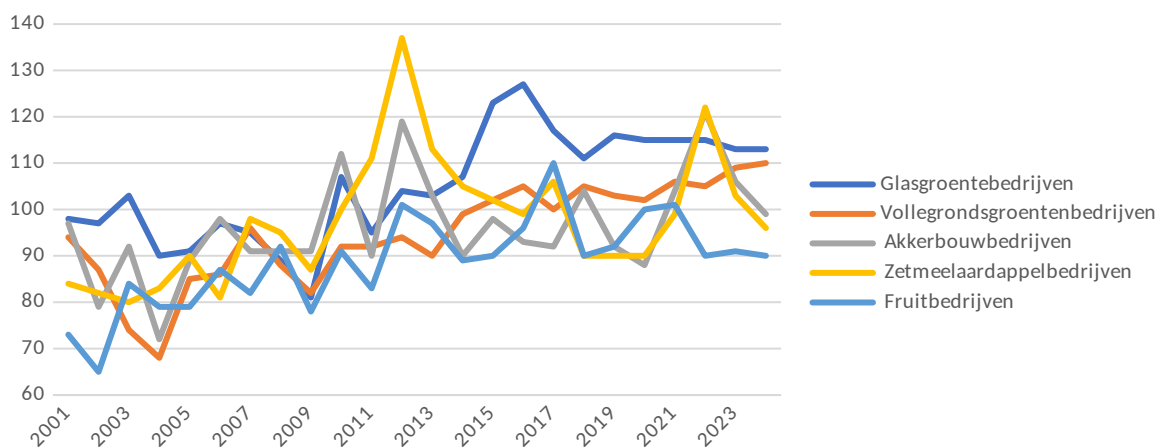
2.1 Marges in de land- en tuinbouw zijn gestegen maar blijven gemiddeld laag

Boeren hebben van de hele keten gemiddeld de laagste winstmarges en hun inkomens zijn veel volatieler. De gemiddelde inkomens van boeren en tuinders zijn de afgelopen 20 jaar echter wel gestegen en liggen nu in de meeste sectoren op een niveau dat de kosten worden gedekt door de inkomsten. De rentabiliteit blijft wel achter in met name de fruitteelt en biologische melkveehouderij. (Zie Figuur 2.1 en 2.2)

De toename van de gemiddelde rentabiliteit verklaren wij enerzijds door schaalvergroting en anderzijds door betere ketensamenwerking, ook rondom bepaalde duurzaamheidsconcepten. De melkveehouderij en fruitteeltsector zijn sectoren die meer lange-termijn investeringen vragen in boomgaarden en dierlijke activa. Het zou kunnen dat dat invloed heeft op het tempo van aanpassingen van de sector.

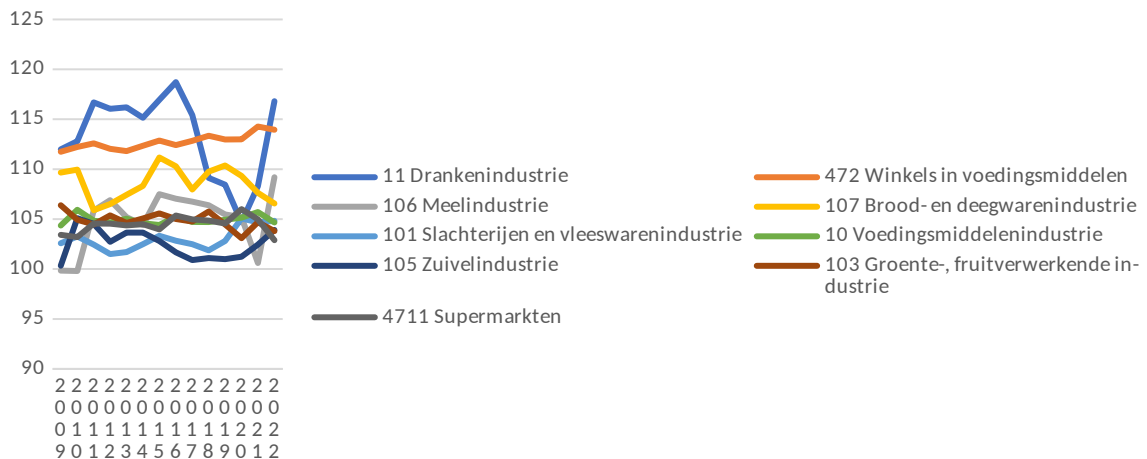
Figuur 2.1 Rentabiliteit in dierlijke sectoren, in euro opbrengsten per 100 euro kosten, in 2001-2024. Bron: Wageningen Social & Economic Research, Bedrijveninformatienet, agrimatie.nl/themaResultaat.aspx?subpubID=2232&sectorID=2243&themaID=2272&indicatorID=2046.

Figuur 2.2 Rentabiliteit in plantaardige sectoren, in euro opbrengsten per 100 euro kosten, in 2001-2024. Bron: Wageningen Social & Economic Research, Bedrijveninformatienet, agrimatie.nl/themaResultaat.aspx?subpubID=2232&sectorID=2243&themaID=2272&indicatorID=2046.

2.2 Marges in andere ketenschakels zijn ook niet heel hoog

De winstmarge van de verwerking en handel is echter in het algemeen niet heel hoog. De rentabiliteit van de meeste bedrijfstakken van de voedselverwerkende industrie, groothandel en ook detailhandel was de afgelopen jaren minder dan €105 opbrengsten per €100 kosten, dat wil zeggen een winstmarge van minder dan 5% van de omzet (Bron: CBS) (zie ook Figuur 2.3). Enkele uitzonderingen waren de drankenindustrie (116,8) en de winkels in voedingsmiddelen (speciaalzaken; 113,9). Het verschil in gemiddelde bedrijfsomvang tussen de bedrijfstakken en de verhouding tussen kapitaal en arbeid is belangrijk voor de duiding van de cijfers, waarbij de winkels in voedingsmiddelen (speciaalzaken) gemiddeld kleiner zijn dan bijvoorbeeld de grote supermarkten. Een gemiddelde speciaalzaak in voedingsmiddelen had in 2023 een omzet van €550.000 en een bedrijfsresultaat van €58.000, vermoedelijk ongeveer gelijk aan het inkomen van de eigenaar (Bron: [Retail Insiders | Retail data dashboard](#)). In de primaire land- en tuinbouw lag de gemiddelde omzet op €900.000 en het inkomen uit bedrijf op €180.000, oftewel €119.000 per ondernemer.

Figuur 2.3 Rentabiliteit van verwerkende industrie, groothandel en detailhandel, in euro opbrengsten per 100 euro kosten, in 2009-2022. Bron: CBS Statline.

2.3 Risico op negatief inkomen is in primaire sector groter

De risico's op een laag of negatief inkomen zijn in de primaire sector groter dan in de overige schakels. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat boeren en tuinders de risico's in de eigen sector als hoog ervaren en ook van mening zijn dat de risico's die zij dragen hoger zijn dan de risico's van de andere ketenschakels (Van Galen et al., 2022). Die risico's hebben vooral te maken met prijschommelingen op afzetmarkten, prijschommelingen van inputs, veranderende wet- en regelgeving en weersinvloeden en ziekten en plagen.

2.4 Meerkosten versus meeropbrengsten van verduurzaming

Hoewel het aannemelijk lijkt dat de biologische productiewijze hogere technische risico's kent voor boeren en tuinders wat een belemmering kan zijn voor overgang naar biologische landbouw, blijkt uit onderzoek van Van Galen et al (2022) dat biologische boeren en tuinders over het algemeen minder negatief waren over de verdeling van risico's, kosten en winst in de keten dan gangbare boeren en tuinders. Dat kan liggen aan een hogere intrinsieke motivatie van biologische boeren om duurzaam te produceren maar kan ook het gevolg zijn van dat met name gangbare boeren en tuinders te maken krijgen met aangescherpte regelgeving op het gebied van gewasbescherming en vergunningen rondom stikstof en dat prijzen van sommige biologische producten stabiel zijn omdat de ketens gekenmerkt worden door meer gesloten ketens met langere afzetrelaties.

Uit het onderzoek van Van Galen et al (2020,2021,2022) blijkt dat de vergoeding van meerkosten voor duurzame landbouw uit de markt sterk verschilt per product. Maar in het algemeen kregen de biologische boeren en tuinders de additionele kosten wel uit de markt vergoed. Uitzondering is de afgelopen jaren de biologische melkveehouderij waarbij sprake is van een overaanbod.

2.5 Grote primaire bedrijven realiseren hoger inkomen dan kleine bedrijven

Uit de cijfers blijkt dat de gemiddelde inkomens van boeren en tuinders toenemen. Desondanks is er nog een grote groep boeren en tuinders met een laag inkomen. Volgens cijfers van Wageningen Social & Economic Research had in 2021 33% van de boeren en tuinders een inkomens dat onder de lage-inkomensgrens lag.¹ En dat zijn vooral ondernemers op kleinere bedrijven. Uit figuur 2.4. 2.5 en 2.6 komt naar voren dat grotere bedrijven in de akkerbouwsector, de melkveehouderij en de varkenshouderij gemiddeld een stuk rendabeler opereerden dan kleinere bedrijven. Daarbij merken we op dat grote

¹ agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=2272&indicatorID=2059 De lage-inkomensgrens ligt in 2021 op 27.551 euro per huishouden. De grens is gebaseerd op een van de voorwaarden om voor een IOAZ uitkering in aanmerking te komen. Voor het bepalen van de hoogte van het inkomen van de huishoudens wordt het totaal inkomen gebruikt. Dat bevat zowel het inkomen uit bedrijf als de inkomsten van buiten het bedrijf. Het vermogen van een huishouden wordt buiten beschouwing gelaten.

bedrijven in tijden van (extreem) lage opbrengstprijzen door hun omvang ook grote verliezen kunnen leiden.

Deze verschillen zijn relevant bij het ontwikkelen van nieuwe verdienmodellen, vooral voor kleinere bedrijven. Zij kunnen verduurzaming moeilijker rendabel maken en vullen hun inkomen vaak aan via werk buiten het bedrijf, nevenactiviteiten of korte ketens. Lagere inkomens bij kleinere boeren houden deels verband met beperkingen in groei en overname. Voor sommige bedrijven is schaalvergroting wenselijk en kan het verdienvermogen én de investeringscapaciteit in duurzaamheid vergroten. Groei hoeft verduurzaming niet in de weg te staan, zolang deze niet ten koste gaat van duurzaamheid zelf. Uit eerder onderzoek van Wageningen Social & Economic Research blijkt dat de 25% duurzaamste melkveebedrijven in 2019-2021 ook beter scoorden op economische prestaties. Deze 25% best presterende bedrijven waren echter wel significant extensiever hoewel zij ongeveer dezelfde bedrijfsomvang hadden. Die bedrijven hadden meer weidegang en vaker ook natuurbeheer.² Het lijkt dus mogelijk om bedrijfsgroei te koppelen aan extensivering en op die manier zowel inkomen als duurzaamheid te realiseren. Uit beschikbare cijfers van Wageningen Social & Economic Research blijkt echter ook dat grotere bedrijven in de akkerbouw en melkveehouderij gemiddeld een grotere milieubelasting door gewasbeschermingsmiddelen kenden.³ Er is nog niet veel systematisch onderzoek gedaan naar de duurzaamheidsprestaties van bedrijven met verschillende bedrijfsomvang, en de randvoorwaarden voor duurzame groei van de bedrijfsomvang.

3 Een gezond verdienmodel voor verduurzaming

3.1 Welke verdienmodellen zijn er voor duurzame landbouw?

Op basis van een aantal recente studies naar verdienmodellen voor kringlooplandbouw, natuurinclusieve landbouw, en duurzame land- en tuinbouw (Jongeneel, 2020; Smits et al. 2024; De Lauwere et al., 2014) geeft Tabel 3.1 een overzicht van verdienmodellen voor duurzame land- en tuinbouw. Er worden circa 20 verdienmodellen onderscheiden die in de praktijk toegepast worden, onder andere gekoppeld aan verduurzaming. De verdienmodellen lopen uiteen van een standaard transactiemodel voor de verkoop van (zoveel mogelijk) producten, tot het leveren van eco-systeemdiensten, abonnementen en community supported agriculture. Verdienmodellen zijn gebaseerd op inkomen uit de markt en de keten (o.a. verkoop producten of diensten; kortere ketens, keurmerken, abonnementen, burgerparticipatie), al dan niet aangevuld met vergoedingen vanuit de overheid (EU toeslagen, vergoedingen voor ecosysteemdiensten, vergunningen).

Tabel 3.1 Overzicht van bestaande verdienmodellen

Verdienmodel	Omschrijving	Bronnen
Vergoeding vanuit de markt/keten:		
Verkoop producten e.g. via transactiemodel, of verbruiksmodel	Een vergoeding voor levering producten	J2020
Verkoop private diensten e.g. via transactiemodel, verhuur, of abonnement	Vergoeding voor levering diensten	J2020
Verbrede landbouw, neventak	Een neventak zoals zorgboerderij, agrarische kinderopvang, verblijfsrecreatie, educatie en energie productie. In de neventak kan veelal een meerprijs worden behaald juist vanwege de landbouwactiviteiten.	S2024
Korte ketens en boerderijwinkels	Boeren verkopen direct aan de consument voor een meerprijs en lagere kosten in de keten door er een of meerdere schakels	S2024

² <https://agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=2278&indicatorID=2028>

³ [https://agrimatie.nl/Binternet.aspx?](https://agrimatie.nl/Binternet.aspx?ID=20&Bedrijfstype=1&SelectedJaren=2024%402023%402022%402021&GroteKlassen=Alle+bedrijven)

[ID=20&Bedrijfstype=1&SelectedJaren=2024%402023%402022%402021&GroteKlassen=Alle+bedrijven](https://agrimatie.nl/Binternet.aspx?ID=20&Bedrijfstype=1&SelectedJaren=2024%402023%402022%402021&GroteKlassen=Alle+bedrijven)

Verdienmodel	Omschrijving	Bronnen
	tussenuit te nemen.	
Betaling activiteiten bedrijf (bijv. managementmaatregelen, volgen van duurzaamheidspraktijken, ecosysteemdiensten)	Vergoeding voor verrichten van activiteiten of korting op inputs/diensten. Contract-mechanisme met vorm van quid pro quo; kan met publieke of private partijen	J2020
Premium producten / meerprijs, eg streekproducten, certificering	Betaling voor 'onderscheiden' producten, zoals biologische producten	J2020 S2024
Puntensysteem, certificering	Afnemers leggen kwaliteits- en duurzaamheidseisen op aan producenten en koppelen dat aan een beloningssysteem, al dan niet gekoppeld aan een certificering	S2024
Abonnementen of lidmaatschappen	Herhaaldelijke verkoop van producten of diensten; Langdurige relatie met vaste betalingen met productlevering als tegenprestatie	J2020
Productiegerichte voordelen	- Functionele agrobiodiversiteit (FAB) – kan plaag- en ziekteonderdrukking steunen, waardoor de gewassen minder opbrengstverlies hebben van plagen. - Beter bodembeheer – om bodemkwaliteit en bodemvruchtbaarheid omhoog te brengen en daardoor een betere productie te halen. - Precisie landbouw – kan een kostenbesparing opleveren door heel gerichte inzet van mest en middelen. - Robuustere dieren, kunnen beter omgaan met andere voer (natuurgas i.p.v. productiegas), veranderende weersomstandigheden, en zijn minder gevoelig voor ziekte waardoor kosten bespaard kunnen worden zoals, dierenarts, en er hoeft minder jongvee ter vervanging aangehouden te worden.	S2024
Burgerparticipatie, eg crowdfunding	Aandeelhouderschap; Verschaffer van krediet met afgesproken vaste/variabele beloning, die ook in kind kan zijn	J2020
Community-model	Samenwerking tussen mensen via community. Gezamenlijk eigenaar en beheer van boerderij. Community Supported Agriculture; Hereboeren.	J2020 S2024
Vergoeding vanuit de overheid:		
Betaling voor bedrijfskarakteristieken	Hectaretoeslagen; Compensatie-transfer / GLB, 1ste pijler (directe betalingen)	J2020
Samenwerking voor publieke goederen	- Betaling/beloning groene- en blauwe diensten / GLB 2e pijler (Agrarische Natuur en Landschapsbeheer ANLb) via agrarische collectieven en provincies. - Betaling/vergoeding op basis van (gemiddelde) kosten of gederfd inkomen (groenblauwe catalogus). - Steun voor groene investeringen, zoals in het programma Investeren in groeneconomisch herstel', waarin boeren subsidies kunnen krijgen voor 38 soorten investeringen. Vooral gefocust op machines, installaties en water. - Compensatie voor functieverandering voor de omschakeling van landbouwgrond tot natuurgrond. Met bepaalde voorwaarden (kwalitatieve verplichtingen), hierin wordt de bestemming veranderd en het verschil in waarde vergoed.	J2020
Vergoeding voor prestatie	Vrijwillige koolstofmarkt – door het vastleggen van koolstof kan een vergoeding ontvangen worden, momenteel is de marktprijs rond €80 per ton CO2.	S2024
Korting op de pacht /	Korting op de pacht: waarin organisaties grond verpachten onder	S2024

Verdienmodel	Omschrijving	Bronnen
Rentekorting	voorwaarden van beheer. De pachter moet aan deze eisen voldoen maar krijgt voordelige huur (ASR, natuurorganisaties zoals SBB, ook Land van ons, aardpeer). Rentekorting: waarin financiële instellingen een rentekorting of waarborg aanbieden voor leningen voor groenprojecten.	
Puntensysteem	Beleid: Betaling gekoppeld aan via een mix van maatregelen verdiende punten; GLB, eventueel in combinatie met private betalingen. Betaling op basis van verdiende punten (gekoppeld aan inspanningen en/of resultaten).	J2020
Vergunning door overheid of andere organisaties	- Verduurzaming als voorwaarde voor een (milieu)vergunning. - Pachtcontracten met voorwaarden door overheden en/of terreinbeheerders.	S2024

J2020: Jongeneel 2020. S2024: Smits et al 2024.

3.2 Nieuwe verdienmodellen in opkomst maar verdienmodellen blijven naast elkaar bestaan

Het gangbare verdienmodel van Nederlandse boeren en tuinders is gericht op maximale productie tegen minimale kosten, waarbij de verkoop meestal via andere partijen loopt. In veel sectoren – zoals melkvee, glasgroenten, pluimvee en varkens – bepalen coöperaties, producentenorganisaties of verwerkers de afzet. Hierdoor hebben boeren vaak weinig invloed op prijs, producteisen en specificaties, ongeacht het verkoopkanaal of ketenmodel.

Daarnaast zijn er talloze andere meer kleinschalige verdienmodellen, zoals korte ketens en eigen boerderijwinkels, vergoedingen door de overheid voor bijvoorbeeld Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer, ‘community supported agriculture’ waarbij consumenten en burgers mede-eigenaar worden van de boerderij of producten via een abonnement van de boer kopen (Smits et al., 2024; Jongeneel, 2020). Biologische landbouw is in Nederland goed voor ongeveer 4,5% van het totale areaal in 2023.⁴ Het biologische areaal groeit geleidelijk en de doelstelling van de overheid is dat dit in 2030 15% wordt. Uit de monitoring van verbredingsactiviteiten blijkt dat in 2023 ongeveer 37% van de bedrijven een neventak heeft, zoals natuurbesluit, boerderijverkoop, recreatie of zorglandbouw. Ook het aandeel van de bedrijven met een neventak neemt geleidelijk toe.⁵ Uit Van der Meulen et al (2023) blijkt dat 16% van de bedrijven in 2023 (ook) in een korte keten leverde, hoewel het aandeel in de omzet in bijna de helft van de gevallen met minder dan 10% beperkt was. Ook het aantal bedrijven dat via een korte keten afzet neemt toe, terwijl het totaal aantal land- en tuinbouwbedrijven afneemt. Deze voorbeelden laten zien dat er al een beweging is in de markt richting duurzamere productie en andere verdienmodellen.

Een ander voorbeeld is de opkomst van het keurmerk On the way to PlanetProof. Dit keurmerk van SMK is sinds 2017 te vinden op aardappelen, groente, fruit, zuivel, en eieren in Nederlandse supermarkten. Hoewel in sommige ketens de afgelopen jaren wel een meerprijs werd betaald voor producten met een On the way to PlanetProof keurmerk gold dat niet voor alle producten (Van Galen et al., 2021, 2022). Een deel van de boeren en tuinders in het onderzoek van Van Galen et al gaf aan dat er geen meerprijs betaald werd door afnemers die extra duurzaamheidsvragen. Daar komt bij dat vaak van leden van producentenorganisaties wordt gevraagd zich te certificeren, met bijkomende kosten, terwijl slechts een deel van de producten naar Nederlandse supermarkten gaat. Over het overige deel wordt ook geen meerprijs ontvangen. Desondanks kunnen we vaststellen dat het keurmerk inmiddels breed wordt toegepast. In 2023 was volgens SMK ongeveer 4000 hectare groente en fruit onder bedekte teelt gecertificeerd. Dat betekent dat iets meer dan 70% van het areaal inmiddels is gecertificeerd. Veel supermarkten eisen tegenwoordig dat leveranciers voldoen aan de eisen van On the way to PlanetProof of vergelijkbare milieucertificeringen.

⁴ <https://www.staatvanbiologisch.nl/indicatoren/aandeel-biologisch-areaal/>

⁵ <https://agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themalD=2281>

Het voldoen aan de eisen van het keurmerk kan best wat kosten met zich meebrengen voor boeren en tuinders. SMK heeft door CLM laten uitrekenen wat de meerkosten zijn voor verschillende producten.⁶ De berekende meerprijzen lopen uiteen van bijvoorbeeld 2 cent per kilogram voor waspeen, 3 cent per kilogram voor tafelaardappelen, 11,5 cent per kilogram voor veldsla, tot 44 cent per kilogram voor asperges en 65 cent per kilogram voor kersen uit bedekte teelt. Het berekenen van deze gemiddelde meerprijzen biedt de partijen inzicht en een startpunt voor een eerlijke vergoeding. Het lijkt niet meer dan redelijk dat als een afnemer extra eisen stelt, dat dan daarvoor ook iets extra wordt betaald.

Wat duidelijk is, is dat er verschillende verdienmodellen naast elkaar zullen bestaan, en dat ieder verdienmodel zijn eigen voordelen en uitdagingen kent. Of een duurzaam verdienmodel een gezonde financiële toekomst voor een boer of tuinder kan opleveren is van veel factoren afhankelijk, waaronder de ligging en omvang van het bedrijf, de voorkeuren van de ondernemer, de ontwikkeling van de markt en de mogelijkheden van overheidssteun en vergunningen.

3.3 Bedrijven zijn verantwoordelijk voor het ondernemerschap, maar hebben daarvoor ruimte, gelijk speelveld en kennis nodig

Bedrijven (boeren maar ook supermarkten en verwerkers) zijn in de veel gevallen zelf ook op zoek naar duurzaamheidsverbeteringen, al is het maar omdat die ook kostenbesparingen kunnen opleveren. De voorbeelden die we in deze notitie hebben benoemd laten zien dat bedrijven ook zelf verduurzamen en dat bijvoorbeeld supermarkten bovenwettelijke eisen stellen aan leveranciers. De realiteit is op dit moment dat veel boeren en tuinders nauwelijks invloed hebben op de prijs. Het lijkt redelijk van ketenpartijen te verwachten dat zij zich aan geldende regelgeving houden, en dat zij uit algemeen belang meedenken met de overheid over hoe de keten verder kan verduurzamen op een manier zodat ook voor boeren en tuinders een redelijk inkomen overblijft.

Er zijn echter steeds meer voorbeelden van ketens waarin wel een vergoeding wordt betaald en het zou goed zijn om die voorbeelden, zoals nu gebeurt met bijvoorbeeld On the way to PlanetProof te ondersteunen. Daarbij is het belangrijk te benoemen dat een groot deel van de Nederlandse productie wordt geëxporteerd en dat tevens een belangrijk deel van het voedsel dat we in Nederland consumeren wordt geïmporteerd. Het is daarom essentieel dat ook in andere EU-landen de duurzaamheidsstandaarden worden opgehoogd om voldoende markt te ontwikkelen voor duurzame Nederlandse producten.

De overheid biedt een kader met doelen en ondersteuning als dat nodig is, de overheid bewaakt het gelijke speelveld en bevordert kennisontwikkeling en uitwisseling in het algemeen belang, en bedrijven zullen daarbinnen hun verantwoordelijkheid moeten nemen.

4 Stimuleringsmaatregelen voor verduurzaming

Duurzame verdienmodellen kunnen gestimuleerd (of gerealiseerd) worden via de overheid en via de markt (en in combinatie). Marktpartijen nemen ook los van de overheidsstimulering bovenwettelijke duurzaamheidsmaatregelen. Bedrijven kunnen zich met duurzaamheid onderscheiden. Voorbeelden van bevordering van duurzaamheid via de markt zijn product en procesinnovatie, korte ketens, en keurmerken zoals On the way to PlanetProof van SMK en Beter Voor van Albert Heijn. Er bestaan verschillende private sector initiatieven voor bovenwettelijk duurzame producten waarin boeren en tuinders ook gecompenseerd worden. FrieslandCampina vergoed boeren voor de productie van melk met een lagere CO₂-voetafdruk door toevoeging van een additief (Bovaer) aan het veevoer waardoor de methaan emissies afnemen.⁷ Het bedrijf werkt hierin samen met een aantal belangrijke afnemers die bereid zijn om wat meer te betalen voor deze melk. Deze bedrijven hebben er belang bij om de

⁶ [https://downloads.smk.nl/Public/PlanetProof_documenten/Plantaardige%20producten%20\(NL\)/2024/Duurzaamheidsvergoeding/SMK_Duurzaamheidsvergoeding_On%20the%20way%20to%20PlanetProof%202024_NL.pdf](https://downloads.smk.nl/Public/PlanetProof_documenten/Plantaardige%20producten%20(NL)/2024/Duurzaamheidsvergoeding/SMK_Duurzaamheidsvergoeding_On%20the%20way%20to%20PlanetProof%202024_NL.pdf)

⁷ <https://veeteelt.nl/zuivel/frieslandcampina-vergoedt-inzet-bovaer-bij-600-veehouders>

klimaatimpact van de keten te verlagen om hun eigen duurzaamheidsdoelstellingen te halen, en daarbij helpt het dat grote bedrijven in het kader van CSRD wetgeving ook moeten rapporteren over de emissies in de toeleveringsketen. Ook rentekortingen door banken voor duurzame investeringen horen tot de stimulering door de markt.

Ook biologische producten komen voort uit de markt. Van Galen et al (2022) laat zien dat biologische boeren en tuinders in Nederland in de afgelopen jaren in het algemeen hun extra kosten wel uit de markt vergoed kregen; met uitzondering van biologische melkveehouders. Het is echter wel zo dat de biologische landbouw nog relatief klein is in Nederland en het is niet aannemelijk dat met een groei van het aanbod de prijzen hoog genoeg blijven. Er zal dus meer moeten gebeuren.

Veel overheidsinstrumenten komen voort uit het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) waarin een grote hoeveelheid stimuleringsmaatregelen voor duurzame landbouw mogelijk zijn. Het GLB bestaat uit twee pijlers die samen beschreven staan in het Nationaal Strategisch Plan.⁸ De belangrijkste instrumenten in het GLB zijn:

- Hectaretoeslagen en de Eco-regeling waarbij boeren extra vergoedingen kunnen krijgen voor duurzaamheidsinspanningen
- Het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) waarbij boeren, terreinbeheerders en andere partijen samenwerken in collectieven om te werken aan lokale verbeteringen van de natuur, waaronder aan klimaatadaptatie, waterbeheer en biodiversiteit
- Steun voor stikstof en klimaatopgaven in veeweide gebieden en natura2000 (Sbv)
- Steun voor duurzame investeringen op het gebied van energie, precisielandbouw, innovatieve stalsystemen (EIA, MIA/VAMIL, SDE++, ISDE)
- Kennis en innovatieregelingen
- Jonge boeren-regeling

Om voor betalingen in aanmerking te komen moeten boeren voldoen aan EU-regels op het gebied van milieu, klimaat, dierenwelzijn, voedselveiligheid en arbeidsomstandigheden. In het kader van het GLB passen ook de regelingen ten aanzien van producentenorganisaties en brancheorganisaties, die bedoeld zijn om boeren een betere marktpositie te geven en coördinatie en efficiëntie in de keten te bevorderen. Naast de regelgeving en deze GLB instrumenten worden andere instrumenten ingezet zoals energiebelastingen, convenanten zoals voor een CO2-sectoresysteem voor de glastuinbouw, monitoring, en bevordering van duurzame consumptie. Tenslotte noemen we het Nationaal Groenfonds wat zich richt op financiering aan projecten op het gebied van natuur, landschap, biodiversiteit en duurzame landbouw, onder andere via een investeringsfonds duurzame landbouw en een revolverend fonds.⁹ Uit het Investeringsfonds Duurzame Landbouw kunnen boeren een lening met gunstige voorwaarden krijgen voor omschakeling naar een duurzamere vorm van landbouw, die verbeteringen realiseren op het gebied van gewasbeschermingsmiddelen en biociden, broeikasgassen, nitraat uitspoeling, biodiversiteit, bodem, circulaire inzet van veevoer, en diergezondheid en -welzijn. In het Nationaal Groenfonds wordt samengewerkt door verschillende overheden en private bedrijven, waaronder de Rabobank die een hierin een eigen Rabo Transitiefonds heet ondergebracht.

Ten aanzien van de vergoedingen die boeren van overheden krijgen voor ecosysteemdiensten, is het de vraag of die voldoende zijn om hele grote groepen boeren en tuinders te laten verduurzamen. In 2024 schreef het Nationaal Klimaat Platform daarover dat zij signalen heeft ontvangen dat de vergoeding die boeren en tuinders ontvangen voor natuur- en landschapsbeheer, verbetering van de bodem- en waterkwaliteit en waterbuffering tekort schiet, en dat de looptijd voor een deel van de boeren te kort is. (Nationaal Klimaat Platform, 2024). Het zou dus goed zijn om te onderzoeken welke kosten de verduurzamingsmaatregelen voor verschillende soorten bedrijven (ook naar bedrijfsgrootte) met zich meebrengen en of de vergoedingen voldoende zijn om grote groepen boeren te laten omschakelen.

In het Nationaal Strategisch Plan en in het kader van het nieuwe GLB wordt gesproken over doelsturing, waarbij nationale doelen zijn geformuleerd en vertaald in maatregelen en regelingen voor bedrijven.

⁸ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/02/24/verslag-strategisch-gbl-plan-202> (het plan is gewijzigd: [Notificatie Nationaal Strategisch Plan GLB | Nieuwsbericht | Netwerk Platteland](#))

⁹ [Duurzame landbouw | Nationaal Groenfonds](#)

Doelen liggen op nationaal niveau maar zijn in maatregelen ook gekoppeld aan specifieke maatregelen van bedrijven. ANLb is een vorm van doelsturing en ook het puntensysteem van de Eco-regeling is een uitvloeisel van doelsturing. Dit kan nog verder worden gekoppeld aan monitoring van duurzaamheid op bedrijfsniveau waarbij boeren en tuinders daadwerkelijk naar prestatie worden betaald.

5 Welke stappen dienen nog te worden gezet en wat zijn alternatieve verdienmodellen?

Uit het voorgaande blijkt dat er heel veel verschillende verdienmodellen bestaan in de Nederlandse land- en tuinbouw. Er is geen eenduidig verdienmodel wat voor alle boeren en tuinders een gezond en duurzaam verdienmodel is. We zien echter dat steeds meer boeren en tuinders gebruik maken van alternatieve verdienmodellen via bijvoorbeeld korte ketens, ANLb, of biologische productie. Desondanks zijn er nog veel boeren die moeite hebben om een goed inkomen te genereren. Enkele zaken die wij hier noemen zijn:

- Een duidelijk beeld van de toekomst van de Nederlandse agrarische sector is belangrijk om richting te geven aan zowel overheidsbeleid als aan private initiatieven en investeringen. Het Nationaal Klimaat Platform (2024) schrijft op basis van onderzoek van De Boer en Gosselink (2024) dat er “veel meer overeenstemming bestaat dan het huidige maatschappelijke klimaat suggereert”. De Boer en Gosselink onderzochten visies op de toekomst van de landbouw van verschillende bedrijven, belangenorganisaties, overheden en andere partijen en schreven daarover: “Alle visies benadrukken dat een gezonde (of vitale) bodem de basis is van een gezond voedselsysteem, en erkennen dat we natuurlijke hulpbronnen moeten waarborgen (schone lucht, schoon water).”
- De overheid dient voldoende compensatie te bieden voor bedrijven die ecosysteemdiensten aanbieden. Als verduurzaming het doel is en de markt vergoedt verduurzaming niet in voldoende mate dan is een adequate vergoeding voor publieke diensten op zijn plaats. Het ingezette beleid van ANLb en eco-regeling lijkt te doen wat het moet doen maar kan op onderdelen wellicht nog verbeterd worden. De inzet van ANLb via collectieven zorgt voor succesvolle implementatie en kennisverspreiding. Verdere koppeling van doelsturing richting bedrijven aan prestatie indicatoren is daarbij een optie om boeren een effectieve prikkel te geven om verder te verduurzamen.
- De bedrijvendynamiek in de sector is beperkt door verschillende belemmeringen op het gebied van groei, overname, en stoppen. Groei is beperkt door vergunningsprocedures en financiering, terwijl bedrijven die willen stoppen op dit moment ook beperkt worden door onzekerheid in regelingen. Bedrijfsgroei in combinatie met verduurzaming en extensivering kan voor veel bedrijven een toekomstbestendig verdienmodel opleveren maar is op dit moment niet gemakkelijk. Tegelijkertijd kunnen ondernemers die wel willen stoppen met goede regelingen worden geholpen en daarmee ruimte maken voor andere ondernemers.
- Transparantie kan verduurzaming op verschillende manieren bevorderen. Transparantie kan duurzaamheidsprestaties zichtbaar maken en daarmee ook de positie van goed presterende bedrijven in de keten verbeteren. Transparantie over de kosten van verduurzamingsmaatregelen geeft boeren de mogelijkheid om aan afnemers en overheden een vergoeding te vragen voor duurzaamheidsmaatregelen. Transparantie kan ook consumenten stimuleren om voor duurzame producten te kiezen en daardoor de marktvraag vergroten. Tenslotte kan transparantie van kosten en opbrengsten bewustwording creëren in de hele keten en daarmee de samenwerking en het gevoel van eerlijkheid bij boeren en ketenpartijen versterken.

6 Wat heeft het bedrijfsleven van de overheid nodig om die stappen te zetten?

Een aantal randvoorwaarden is al voorbij gekomen. We maken hieronder een korte opsomming van enkele punten die volgens ons belangrijk zijn:

- Een stabiel beleid is belangrijk om genoeg zekerheid aan bedrijven te bieden om investeringen voor de langere termijn te doen. Boeren moeten er zeker van zijn dat

duurzaamheidsmaatregelen ook in de toekomst ondersteunt worden en dat de overheid bereid is om de omslag naar een duurzaam verdienmodel blijvend te ondersteunen.

- Een gelijk speelveld in Europa en met de rest van de wereld is belangrijk. Als we willen verduurzamen met behoud van de agrarische sector in Nederland dan zullen we ervoor moeten zorgen dat boeren en tuinders in Nederland stappen kunnen zetten zonder weggeconcentreerd te worden door andere aanbieders. Het is daarom belangrijk te werken naar verduurzaming in heel Europa en te bekijken in hoeverre concurrentie van buiten de EU ook verleid of gedwongen kan worden om deze stappen mee te maken.
- Opruimen van tegenstrijdige regels. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat regeldruk en tegenstrijdige regels belastend en belemmerend werken voor ondernemers in de land- en tuinbouw. Verduurzaming moet worden gestimuleerd door deze belemmeringen weg te nemen en waar nodig maatwerk te leveren om boeren in staat te stellen om een gezond verdienmodel in combinatie met verduurzaming te realiseren.
- Hulp bij stoppen en verplaatsen van bedrijven blijft een belangrijke maatregel om de milieubelasting door stikstof te verlagen in natuurgebieden en daarmee ruimte te creëren voor andere ondernemers die daardoor wel weer kunnen groeien.

7 Literatuur

De Boer, I. en K. Gosselink (2024). Wat we gemeen hebben Een analyse van voedselvisies in het veld. Ip opdracht van Food Hub, . September 2024

De Lauwere, C., Rijswijk, K., Wattel, C., & Jellema, A. (2024). Adviseurs over verduurzaming in de melkveehouderij: Resultaten van 14 diepte-interviews met verschillende typen adviseurs. (Rapport / Wageningen Economic Research; No. 2024-086). Wageningen Economic Research. <https://doi.org/10.18174/679420>

Jongeneel, R. A. (2020). Verdienmodellen: actualiteit, theorie, praktijken en beleid. Wageningen Economic Research. <https://edepot.wur.nl/530231>

Nationaal Klimaat Platform (2024). 4e Signalenrapport Nationaal Klimaat Platform Een duurzame basis voor bestaanszekerheid van boeren en tuinders. 19 november 2024. [4e Signalenrapport Landbouw en voeding incl. brief - dec 2024 Nationaal Klimaat Platform.pdf](#)

Smits, M.-J., Dawson, A., & Schrijver, R. (2024). Verdienmodellen voor natuurinclusieve landbouw: Stand van zaken en hoe nu verder. (Rapport / Wageningen Plant Research, Business unit Open Teelten; No. WPR-OT-1063). Wageningen Plant Research. <https://doi.org/10.18174/646208>

SMK (2025), Impactrapportage 2025. Vertrekpunt naar 2030: Impact van On the way to PlanetProof Plantaardige Producten. https://www.smk.nl/wp-content/uploads/2025/02/Impact-rapportage_Plantaardig_OTWTP_SMK_2025.pdf

Taskforce Verdienvermogen Kringlooplandbouw (2019). Goed boeren kunnen boeren niet alleen; Je kunt niet groen doen als je rood staat; Verdienvermogen essentiële voorwaarde voor kringlooplandbouw. Oktober 2019.

Van Galen, M., Baltussen, W., Benus, M., Gardebroek, K., Herceglic, N., Hoste, R., Ihle, R., Jager, J., Janssens, B., Jukema, G., Kornelis, M., Kunz, M., Logatcheva, K., Oosterkamp, E., Roskam, J., Silvis, H., & Stokkers, R. (2021). Agro-Nutri Monitor 2021 - Hoofdrapport: Monitor prijsvorming voedingsmiddelen en analyse belemmeringen voor verduurzaming. (Rapport / Wageningen Economic Research; No. 2021-082). Wageningen Economic Research. <https://doi.org/10.18174/549531>

Van Galen, M., Baltussen, W., Gardebroek, K., Herceglic, N., Hoste, R., Ihle, R., Jager, J., Janssens, B., Jukema, G., Kornelis, M., Logatcheva, K., Oosterkamp, E., Roskam, J., Silvis, H., & Stokkers, R. (2020). Agro-Nutri Monitor 2020: Monitor prijsvorming voedingsmiddelen en analyse belemmeringen voor

verduurzaming. (Rapport / Wageningen Economic Research; No. 2020-014). Wageningen Economic Research. <https://doi.org/10.18174/528928>

Van Galen, M., Oosterkamp, E., Kornelis, M., Logatcheva, K., Benus, M., Janssens, B., Jukema, G., Roskam, J., van den Puttelaar, J., Herceglic, N., Jager, J., Ihle, R., & Gardebroek, K. (2022). Agro-Nutri Monitor 2022 - Hoofdrapport: Monitor prijsvorming voedingsmiddelen en aankoopmotieven van biologische producten. (Wageningen Economic Research rapport; No. 2022-069). Wageningen Economic Research. <https://doi.org/10.18174/572860>